

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.6>**Тополевський Р. Б.,**кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітникЛьвівської лабораторії прав людини і громадянина
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України;
доцент кафедри загально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню місця інформаційних прав у системі прав людини.

Зазначено, що інформаційні права перебувають у процесі інтенсивного розвитку протягом останніх десятиліть у таких трьох аспектах, як правова доктрина, міжнародно-правові договори, національне законодавство та судова практика (як національна, так і міжнародна).

Підкреслено, що основний масив інформаційних прав у практиці Європейського суду з прав людини розглядається та захищається в межах ст. 10 (свобода вираження поглядів) та ст. 11 (право на приватність) Європейської конвенції з прав людини.

Зазначено, що інформаційні права перебувають у тісних зв'язках з іншими правами людини. Колізії інформаційних прав із правами людини встановлюють межі цих прав, відкриваючи нові грані та аспекти інформаційних прав.

Зазначено, що найбільш динамічним у сфері інформаційних прав є розвиток цифрових прав, що пов'язано зі стрімким зростанням ролі цифрових гаджетів та обігу інформації (в тому числі, персональної).

Прогнозовано ймовірність порушення інформаційних та, зокрема, цифрових прав. У зв'язку з цим варто звернути особливу увагу на збір інформації соціальними мережами та окремими застосунками, розвиток нейромереж (штучного інтелекту), оброблення Big Data та побудову профілів особи з маркетинговими цілями. Однак найбільшою загрозою демократії може стати намагання використати інструменти електронного доступу для проведення виборів, оскільки відсутні засоби захисту зробленого вибору, а наявні засоби кібербезпеки не дають повних гарантій достовірності результатів.

Підкреслено, що саме розвиток «цифрових» прав виступає «точкою зростання» системи інформаційних прав та можливих порушень. В сучасному світі відповідь на питання про те, де проходить межа втручання в «цифрове» життя, набуває все більшого значення для сучасного розуміння прав людини.

Ключові слова: інформаційні права, цифрові права, інформаційно-комунікаційні технології, система прав людини, право на інформацію, свобода вираження поглядів, право на приватність.

Topolevskyi R. B. Information human rights and their place in the human rights system

Abstract. The article describes the place of information rights in the human rights system.

It points that information rights have been in the process of intensive development over the last decades in the following three areas: legal doctrine, international legal treaties, national legislation, and case law (both national and international).

The article emphasizes that in the area of the European Court of Human Rights case-law; most of the information rights are covered and protected under Article 10 (freedom of expression) and Article 11 (right to privacy) of the European Convention on Human Rights.

The author states the information rights are closely related to other human rights. Collisions between information rights and other human rights let us set rights margins. In this way, we open up new facets and aspects of information rights.

The information rights are developing at the three levels. They are the level of legal doctrinal recognition, the level of international law recognition, and the level of national recognition.

The article notes that the development of digital rights is most dynamic in the set of information rights. This point results from the rapid growth of the role of digital gadgets and information (including personal data).

The author forecasts the probability of information and digital rights violations. In this regard, it is worth paying attention to the collection of information, mainly through social networks and individual applications, developed neural networks (artificial intelligence), processing Big Data, and building personal profiles for marketing purposes.

However, the greatest threat to democracy may attempt to use electronic access tools for elections. Because there is no means to protect the choice, and the available instruments of cybersecurity do not provide full guarantees of the reliability of the results.

The article emphasizes that the development of digital rights is the “growth point” of the system of information rights and possible violations. In today’s world, the answer as to the limit of interference in “digital” life passes is becoming real considerable for the modern understanding of human rights.

Key words: *information rights, digital rights, information and communication technologies, human rights system, right to information, freedom of expression, right to privacy.*

Постановка проблеми. Права людини в сучасному постіндустріальному суспільстві, у якому інформація стала ключовим чинником з необхідністю породжує питання існування прав, пов’язаних з інформацією. Зростання ролі інформації і формування інформаційного суспільства з необхідністю змушує поставити питання про те, яким чином можна зафіксувати та описати ті життєві можливості, які необхідні особі для якісного життя в «інформаційному океані». Ці можливості, з одного боку, повинні захищати особу від неналежного, свавільного втручання з боку держави в інформаційний простір особи, а з іншого боку, дають змогу якісно реалізувати їх у взаємодії з іншими суб’єктами правовідносин, перебуваючи під гарантіями з боку держави.

Саме інтенсивний розвиток інформаційних та комунікаційних технологій протягом останніх десятиліть ставить перед дослідниками питання усвідомлення та поглиблення розуміння інформаційних прав. Втім, саме швидкість розвитку цих прав постійно породжує нові проблеми і потребує нового осмислення.

Як передбачає ст. 3 Конституції України, «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави» [1]. Конституція України передбачає право громадян збирати, обробляти та вільно поширювати інформацію. Однак це конституційне право є лише точкою входження в інформаційні права.

Поглиблення цього права дає змогу не лише висловлювати якісь погляди або переконання, але й отримувати доступ до публічної інформації.

Термін «інформаційні права» все ще перебуває в процесі свого розвитку та наповнення. Сьогодні сюди можна включити доволі широкий перелік прав, одна частина яких визнана

інформаційними правами, а щодо іншої частини яких все ще точаться дискусії.

Таким чином, саме розуміння місця інформаційних прав людини в системі прав людини дає змогу як оцінити стан та перспективи розвитку інформаційних прав, так і співставити їх з іншими правами людини.

Стан дослідження. Інформаційні права неодноразово досліджувалися, оскільки вони викликають підвищений інтерес у зв’язку зі стрімким розвитком новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Відповідно, юридична наука намагається осмислити, що нового в правові відносини додає поява такого типу прав, як певного цілісного комплексу. Вивченню інформаційних прав присвячені праці таких дослідників, як І. Арістова, О. Баранов, К. Беляков, В. Брижко, В. Бутузов, Л. Вакарюк, О. Гаврилов, Є. Захаров, Р. Калюжний, О. Кохановська, В. Ліпкан, А. Марущак, О. Олійник, Є. Петров, Н. Ткачук.

Питанню дослідження місця інформаційних прав у системі прав людини присвячені праці Н. Ткачука [2, с. 21–22] та Л. Вакарюк [3, с. 156–157], які систематизували погляди на співвідношення права на інформацію та інших інформаційних прав. Втім, поза межами уваги залишилися питання співвідношення інформаційних та цифрових (“digital”) прав.

Метою статті є з’ясування місця інформаційних прав людини в системі прав людини, співвідношення термінів «інформаційні права» та «цифрові права».

Виклад основного матеріалу. Розуміння інформаційних прав дає змогу відзначити, що інформаційні права людини первинно визнаються в правовій доктрині та закріплюються на міжнародному рівні, а саме у «м’якому праві» (“soft law”), зокрема в рекомендаціях

Ради Європи, в міжнародних договорах, присвячених інформаційним правам, а також у практиці Європейського суду з прав людини. Лише після цього наступним кроком вони фіксуються на рівні національного законодавства, коли держава бере на себе обов'язок гарантувати їх.

Саме тому говорячи про інформаційні права, ми повинні мати на увазі ці три рівні, такі як рівень доктринального визнання, рівень міжнародного визнання та рівень національного визнання. Інакше кажучи, якщо розглядати інформаційні права як можливості людини, що визнаються та забезпечуються державою правовими засобами, щодо задоволення інформаційних потреб через збирання, отримання, використання, поширення та захист відповідної інформації, то йдеться саме про останній рівень втілення цих прав. Це має значення саме тому, що ця сфера теорії прав людини за останні десятиліття, напевно, є однією з найбільш динамічних у своєму розвитку. Відповідно, фіксація певних прав на доктринальному або міжнародно-правовому рівні позначає та визначає відповідні інформаційні права, однак не гарантує їхнього ефективного захисту.

Очевидно, як ключове в системі інформаційних прав варто відзначити перш за все саме право на інформацію як право збирати, обробляти та поширювати інформацію. Це право як класичне право першого покоління, будучи невід'ємною складовою частиною свободи вираження поглядів, напевно, найбільш детально досліджене з усього комплексу інформаційних прав. Воно має суттєвий рівень правового регулювання в національному праві, зокрема у ст. 34 Конституції України [1], Законі України «Про інформацію» [4], ст. 302 Цивільного кодексу України [5] (та споріднених з нею відповідних статтях).

Одним із важливих питань є з'ясування співвідношення права на інформацію та інформаційними правами. Ми вважаємо, що інформаційні права включають право на інформацію (право збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію), право на свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо. Не можна погодитися з позицією, що інформаційні права і свободи людини та громадянина належать до так

званих прав першого покоління, тобто громадянських, політичних, які першочергово визначались як невід'ємна частина людської гідності [6, с. 367]. Так, на нашу думку, до «першого покоління» прав людини можна віднести право збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію, яке тісно пов'язане зі свободою вираження своїх поглядів і переконань. Вони виступають саме як громадянські або особисті права. Однак група інформаційних прав, які залежать від інформаційних і комунікаційних технологій, виходить за їхні межі. Саме доступність інформації засобами інформаційно-комунікативних технологій породжує необхідність виділення визначення та поглиблення розуміння «цифрових» (“digital”) прав, які стають можливими в процесі формування «цифрового» середовища.

Хоча свобода вираження поглядів у контексті збирання і поширення інформації визнана ще у XVIII ст., новітні інформаційно-комунікаційні технології розвивають цю свободу і породжують у «цифровому» світі принципово іншу якість. Очевидно, що існує необхідність переосмислення інформаційних прав з урахуванням «цифрової» складової частини.

Втім, у зв'язку з новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями породжуються нові питання правового регулювання, на які потрібна невідкладна теоретична та практична відповідь. Такою відповіддю, наприклад, стало відособлення права на захист персональних даних та права на доступ до публічної інформації. Обидва ці права в Україні отримали державні гарантії через прийняття відповідних законів, а саме Закону України «Про захист персональних даних» [7] та Закону України «Про доступ до публічної інформації» [8]. Саме прийняття цих Законів було пов'язано як із фіксацією цих прав у «м'якому праві» Ради Європи, так і з подальшими дискусіями у сфері правників та правозахисників.

Одним із суттєвих питань визначення інформаційних прав та окреслення їхніх меж є питання колізій з іншими правами. Йдеться, зокрема, про відому колізію між правом збирати і поширювати інформацію, реалізуючи свободу вираження поглядів, і правом захищати свій приватний простір за допомогою права на приватність. Така колізія між цими правами нерідко

стає предметом розгляду в Європейському суді з прав людини. Незважаючи на те, що інформаційні права доволі різноманітні, саме питання співвідношення ст. 10 та ст. 11 Європейської конвенції з прав людини [9] виступає простором, у рамках якого стає можливим захист інформаційних прав на рівні Ради Європи.

Щодо конституційного рівня, то для України такий простір створює ст. 34 Конституції України, яка фіксує, що «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [1].

Інформаційні права не є абсолютними, вони можуть бути обмеженими відповідно до закону; з легітимними цілями (серед яких слід назвати національну безпеку, територіальну цілісність або громадський порядок задля запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя); під час урахування необхідності такого обмеження в демократичному суспільстві. Остання вимога встановлюється саме на рівні Європейської конвенції з прав людини, однак повинна враховуватися також у національній судовій практиці.

Розуміння інформаційних прав передбачає визначення їхнього складу. Про які ж групи інформаційних прав йдеться?

До першої групи прав, які визнані і закріплені в національних та міжнародних правових документах, можна віднести такі базові інформаційні права:

- право отримувати, використовувати та поширювати інформацію;
- інформаційний аспект права на приватність, зокрема захист персональних даних та право на ідентичність.

До другої групи новітніх інформаційних прав можна віднести такі права, які розвивають і доповнюють першу групу та забезпечують доступ до інформації суспільного значення:

- право на доступ до публічної інформації;
- право на доступ до Інтернету.

Третя група інформаційних прав – це «цифрові» права, які все ще перебувають у процесі становлення та спрямовані на обмеження

свавілля держави в «цифровому» середовищі [10, с. 2].

Ключова функція прав людини полягає у захисті особи від свавілля з боку держави. Саме тому для забезпечення гарантій особи та її захисту від держави в інформаційній сфері недостатньо права збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію та права мати й висловлювати певні думки, ідеї, переконання, хоча саме вони породжують інші інформаційні права.

Так, наприклад, право на захист персональних даних набуває особливого значення саме в «цифровому» суспільстві, де доступ держави до цих персональних даних стає надзвичайно легким і дає змогу об'єднувати різні бази чи реєстри даних задля отримання про особу надмірної інформації. В цьому аспекті застосування в Україні РНОКПП як ключової інформації для пошуку та об'єднання даних становить потенційну загрозу праву на приватність.

Такою ж загрозою може стати застосунок «Дія», який уже починає не лише застосовуватися для отримання державних послуг, але й фактично замінити документи, адже питання ідентифікації та аутентифікації особи підміняється питанням наявності доступу до відповідної бази даних, що, ймовірно, може поставити питання достовірності підтвердження того, що саме конкретна особа скористалася своїм правом. Шукати шляхи вирішення проблеми підвищення безпеки користування електронними документами у смартфоні (якщо це взагалі можливо) варто до того, як ці питання постануть, оскільки це поставить під сумнів достовірність будь-яких правовідносин, базованих на користуванні підтвердження особи через застосунок «Дія». Саме тому особливого звучання набуває зміст ст. 17 Конституції України, яка передбачає, що «забезпечення її <...> інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [1].

У цьому аспекті право на згоду на оброблення персональної інформації нерідко стає формальною умовою, без якої отримати відповідні державні послуги будь-яким іншим шляхом стає неможливим. В цьому сенсі особливого значення набуває право громадянина на доступ до персональних відомостей про себе, які збираються органами влади з можливістю відстежити історію змін цих даних, або, як його

називає Конституційний суд Угорщини, «право на інформаційне самовизначення».

Іншим суттєвим цифровим правом можна вважати «право на забуття» [11], яке передбачає можливість вимагати від пошукових систем заборони на видання в публічний доступ певної інформації та пошуку її балансу з правом суспільства знати [12, с. 163–164].

Роль «цифрових» прав у компоненті інформаційних прав набуває особливого характеру під час здійснення відповідної політики держави щодо «цифровізації» відносин держави і суспільства. В цьому аспекті підвищення державою значення застосунку «Дія» потребує особливих зусиль щодо посилення безпеки його застосування та перегляду відповідного правового регулювання, зокрема щодо визначення меж, за яких його застосування є прийнятним.

Висновки. Інформаційні права перебувають у процесі інтенсивного розвитку протягом останніх десятиліть у таких трьох аспектах, як правова доктрина, міжнародно-правові договори, національне законодавство та судова практика (як національна, так і міжнародна).

Основний масив інформаційних прав у практиці Європейського суду з прав людини розглядається та захищається в межах ст. 10 (свобода вираження поглядів) та ст. 11 (право на приватність) Європейської конвенції з прав людини.

Інформаційні права перебувають у тісних зв'язках з іншими правами людини. Колізії інформаційних прав із правами людини встановлюють межі цих прав, відкриваючи нові грані та аспекти інформаційних прав.

Найбільш динамічним у сфері інформаційних прав є розвиток цифрових прав, що пов'язано зі стрімким зростанням ролі цифрових гаджетів та обігу інформації (в тому числі, персональної).

Прогнозуючи порушення інформаційних та, зокрема, цифрових прав, маємо звернути особливу увагу на збір інформації соціальними мережами та окремими застосунками, розвиток нейромереж (штучного інтелекту), оброблення Big Data та побудову профілів особи з маркетинговими цілями. Однак найбільшою загрозою демократії може стати намагання використати інструменти електронного доступу для проведення виборів, оскільки відсутні засоби захисту зробленого вибору, а наявні засоби кібербезпеки не дають повних гарантій достовірності результатів.

Таким чином, саме розвиток «цифрових» прав виступає «точкою зростання» системи інформаційних прав та можливих порушень. В сучасному світі відповідь на питання про те, де проходить межа втручання в «цифрове» життя, набуває все більшого значення для сучасного розуміння прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.12.2020).
2. Ткачук Н. Інформаційні права в системі прав людини. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 17–30.
3. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «інформаційні права людини». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 155–159.
4. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 01.12.2020).
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.12.2021).
6. Марущак А. Визначення поняття «інформаційні права людини». *Інформація і право*. 2011. № 2. С. 21–26.
7. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 01.12.2021).
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 01.12.2021).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний договір Ради Європи від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.12.2021).
10. Risse M. The Fourth Generation of Human Rights: Epistemic Rights in Digital Lifeworlds. Cambridge : Carr Center for Human Rights Policy Harvard Kennedy School, Harvard University, 2021. 22 p. URL: https://carrcenter.hks.harvard.edu/files/cchr/files/risse_fourth-generation.pdf (дата звернення: 01.12.2021).
11. Право на забуття : збірник статей / за ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2021. 172 с.
12. Тополевський Р.Б. Право на забуття в системі інформаційних прав. *Право на забуття* : збірник статей / за ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 163–171.